

A kutatási eredmények ismertetése

A II. világháború után a kolozsvári nyelvészek nagyszabású népnyelvkutató munkát végeztek a romániai magyarság körében. Számos monográfiát, tanulmányt publikáltak a dialektológia tárgykerében, de tudomásunk volt arról is, hogy a gyűjtött anyag nagyobbik része feldolgozatlan, ill. publikálatlan. A legmostohább sors az egyik legkorszerűbb forráscsoportnak, a nyelv-atlaszoknak jutott. A kedvezőtlen politikai, nemzetiségi, tudománypolitikai, anyagi stb. feltételek miatt teljesen reménytelennek látszott komolyabb magyar nyelv-atlaszok romániai publikálása. A kiadás ügyét végül a Magyar Nyelvtudományi Társaság karolta fel. Sikerült megszereznie a gyűjtött anyagnak egy jelentős részét, és megalakulhatott egy munkacsoport a kiadási munkálatok előkészítésére. Az OTKA — felismerve a téma nemzeti, kulturális, tudományos jelentőségét — megteremtette a kutatás anyagi bázisát. Az első szakaszban, amely 1993 elejétől 1994 végéig tartott, kettős célt tűztünk magunk elé: 1. Olyan, később is felhasználható számítógépes programok kidolgozása, amelyek képesek a mellékjeles egyezményes hangjelöléssel leírt nyelvjárási anyagot tárolni, rendezni, majd a következő szakaszban térképre vinni, sőt — szükség szerint — különböző grafikus megoldásokkal kísérni. — 2. E programok birtokában kiadni A romániai magyar nyelvjárások atlaszának első, illetve további kötetét.

Az 1. számú célt 1993 végére sikerült elérnünk: van jól működő adatrögzítő programunk, és főleg egyetemi hallgatók bevonásával folyamatossá vált a nyelvjárási anyag számítógépes rögzítése, korrigálása, térképre vitele. 1995-ben vehettük kézbe sorozatunk első kötetét, amelyet évente, két évente követett egy-egy újabb kötet. A feldolgozott, ill. feldolgozandó anyag jelentőségéről, sajátosságairól az alábbiakban számolok be. — A nyelvfeldrajz XX. századi karrierjének egyik mozgató rugója a sokoldalúsága és tudományközisége. Közismert például, hogy a néprajz is nagy figyelmet fordít a hagyományos paraszti életforma terminológiájának táji mozgására, eltéréseire (l. pl. a Magyar néprajzi atlaszt); a településtörténet pedig írásos adatok hiányában jóformán csak a nyelvjárások tanúságtételére támaszkodhat a korai idők belső népmozgásainak rekonstrukciójában. A nyelvtudományon belül — a szinkrón dialektológia magától értetődő érdekelttségén túl — a nyelvtörténet főleg a nyelvi archaizmusok és neologizmusok kutatása, illetve a különböző korok szinkrón állapotainak egymásra (ill. egymás mellé) rétegződését felfejtendő fordult a nyelvfeldrajz felé, az etimológia és a nyelvi kontaktusvizsgálatok pedig a jövevényszó-kutatáson keresztül kerültek közelebbi kapcsolatba a geolingvisztikával.

A magyar nyelvfeldrajz az utóbbi fél évszázadban igen szép eredményeket ért el. Nemcsak a számos táji nyelv-atlasz és a nagy nemzeti atlasz elkészülte jelzi az eredményeket, hanem az is, hogy 1993-ban Budapesten rendezték meg az első geolingvisztikai világkongresszust. A legnagyobb teljesítményt ezen a tudományterületen hazánkban kétségtelenül A magyar nyelvjárások atlasza jelenti, amely egy egész nyelvészgeneráció munkáját testesíti meg, és mind a felhalmozott adatok mennyiségét, mind a kiadás gondosságát tekintve példa értékű. Jóllehet ez a kiváló mű a határokon túli magyarság körére is kiterjesztette a gyűjtését, de ismeretes, hogy a legszélesebb nyelvi régiót és legnagyobb lélekszámot kitevő romániai magyarság van benne relatíve a legszerényebb mértékben képviselve. A tervezett 58 kutatópont helyett az ötvenes évek kedvezőtlen politikai viszonyai miatt mindössze huszonkettőt lehetett felgyűjteni. A hiányt csak egy helyi nagyatlasz pótolhatja.

Ez nem jelenti azt, hogy A romániai magyar nyelvjárások atlasza a nemzeti atlasznak csupán kiegészítője, függeléke lenne! A tudatosan felvett közös jelenségszókön túlmenően a kérdőív jelentősebb részét a keleti magyar nyelvjárások sajátosságainak számbavétele teszi ki. A több mint 3300 tételt tartalmazó kérdőív messze meghaladja a nemzeti nyelvatlasz válogatott jelenségkörét. A 136 kutatóponttal számolva és a variánsokat is figyelembe véve az adattár mintegy félmillió szóalakot tartalmaz. (Természetesen egy szóalakban egyszerre több jelenség is realizálódik, így a nyelvi adatok száma milliós nagyságrenddel mérhető.)

Ez a hatalmas adattömeg Murádin László áldozatos munkája révén részben már rendezve van. Az előrendezés nagy segítséget jelent a kiadás számára, mert „vezérszavanként”, azon belül lexikális, majd alaki realizáció alapján csoportosítva adja az adatokat. A számítógépes rögzítés során is praktikus volt ezt a rendet követni, több okból: 1. Az így tárolt anyag a munkálatok végén betűrendbe állítva, utalószókkal kiegészítve egy komoly tájszótárt is eredményez. 2. A térképezést megelőzően egy szóalakot mindig csak egyszer kell előállítani, majd a szó a kívánt kutatópontokra a kívánt számban automatikusan újra lehívható. 3. Ez a megoldás a hibaszűrés zömét a szótári korrektúrára korlátozza, mentesítve, gyorsabbá, biztonságosabbá téve a térképszerkesztést.

A nyelvatlasz és tájszótár (nyelvföldrajzi adattár) közös munkafolyamatban való előállítását azzal is segítettük, hogy a kéziratban megjelenő szócikktagoló bekezdéseket szimbólumokkal való tagolásra váltottuk át úgy, hogy az új lexikai realizációt bevezető szótári szimbólum a térképezés során térbeli megoszlást tükröző kísérő jellel válik, így az egyszerűbb adatbeíró módszer kiegészíti, magasabb szintre emeli. Ha a munkálatok végén atlasz és szótár egymás mellett létezik majd, a közös szimbólumok segítségével szótári és térképi adatok gyorsan és könnyen egymáshoz rendelhetők lesznek, megkönnyítve a kutatók adatfeltáró és -csoportosító munkáját. Az adattár természetesen digitális formában is megmarad, így alkalmas lesz arra, hogy speciális adatkereső programokat futtassunk rajta, ezzel új távlatokat nyissunk a feldolgozás számára. A lezárt, végleges adattár és térképtár DVD-n és az interneten is közzétehető majd. A térképek megtervezésekor arra is figyelemmel voltunk, hogy az eredetileg nem szabványos munkatérkép méreteit lehetőség szerint a szabványos papírméretekhez közelítsük, így a munkatérképek printelése, fénymásolása és a nyomdai kivitelezés különösebb technikai nehézség nélkül, gazdaságosan megoldható. A mű egyes kötetei nem dobozban jelennek meg, mint A magyar nyelvjárások atlasza vagy a Magyar néprajzi atlasz, hanem egybekötve, könyvformában. A könyv két szomszédos lapja — arányos felezéssel — adja ki a téglalap alakú gyűjtőterületet. A bal felső sarokban helyezkedik el a térkép feje a filológiai apparátussal (sorszám, címszó, román és francia értelmezés, magyar kérdőmondat, megjegyzések). A térképre írt szóadatok jól olvasható, esztétikus, kurzív betűtípussal jelennek meg.

A tipográfiai program kidolgozásával kezdetben sokat vesződtünk, mert a magyar dialektológiában eddig példa nélkül álló jelgazdagsággal találkoztunk. A jó megoldást egy olyan tipográfiai rendszer hozta meg, amely szinte korlátlanul bővíthető (az új elemeket menet közben kell megtervezni és kódszámmal ellátva a karaktertáblába iktatni. Ez az apparátus nem csupán új nyelvatlaszok kivitelezésére ad gyors, viszonylag olcsó, de a magyar dialektológia sajátos igényeit messzemenően kiszolgáló segédletet, hanem szövegszerkesztő alapozása révén nyelvjárási szöveggyűjtemények nyomdakész összeállításához is alkalmazható. Az új egyetemi tankönyv (Magyar dialektológia. Szerk. Kiss Jenő. Osiris, Bp., 2001.) és a Magyar Nyelvjárási Hangfelvételtár 1. multimédiás CD-ROM (Bp., 2002.) szövegmutatványai is ennek a segítségével készültek.

Munkánk végtermékeként tehát nemcsak egy kiemelkedő nemzeti és tudományos értéket képviselő nyelvatlasz és tájszótár jelenik meg, hanem olyan technikai apparátus is, amely önma-

gában is szellemi értéknek tekinthető, hosszú távon pedig kiváló befektetés, mert újra és többször felhasználható, szükség szerint tovább is fejleszhető.

Murádin László és Juhász Dezső közös munkája eredményeként az első kötet egy hosszabb bevezető szakaszt is tartalmaz, amely magában foglalja az atlasz kutatástörténetét a tervezés szakaszától a gyűjtésen keresztül a kézirat elkészültéig, majd a kiadás tudományos és technikai problematikáját. A mű jobb nemzetközi felhasználhatósága érdekében ezeket az alfejezeteket francia nyelven is közöltük. (Hasonló célokat szolgál a térképek címszavainak román és francia értelmezése is.) — A második és további kötetekben csupán rövid kutatási beszámolót adunk, de az első kötettel egyezően szerepeltetjük az alkalmazott hangjelölés rendszerét, továbbá a címszavak és a kutatópontok betűrendes és sorszám szerinti mutatóját. A nyelvföldrajzi térképek előtt két segédterkép is található: a kutatópontokat név szerint feltüntető és az egyéni ábrázolás céljait szolgáló munkatérkép. A nyelvföldrajzi lapok után rövid szótárszerű szakaszban adjuk közre a térképre nem került szócikkek anyagát. A nyelvátlasz egy-egy kötetébe (méretek, súly, kezelhetőség, könyvkötészeti szempontok figyelembevételével) 300 térképlap kerül.

A megjelent kötetek fogadtatása igen kedvező. Eddig öt ismertetés, méltatás látott napvilágot az atlaszról: Sebestyén Árpád: *Magyar Nyelvjárások* 34 [1997]: 213–8; Deme László: *Magyar Nyelv* 93 [1997]: 235–41; Péntek János: *Helikon* [Kolozsvár] 8 [1997/8]: 1–2; Szabó József: *Magyar Nyelvjárások* 37 [1999]: 399–405, Nyirkos István: *Finnisch-ugrische Forschungen* 58 [2004]: 339–343.

A témavezető, Juhász Dezső 1996 végén előadást tartott a Magyar Nyelvtudományi Társaságban „A romániai magyar nyelvjárások atlaszának kiadástörténeti, nyelvi és településtörténeti tanulságaiból” címmel a szakmai közvélemény tájékoztatása céljából. (Az előadás megjelent: *Magyar Nyelv* 93 [1997]: 199–207.) Azóta több hazai és nemzetközi előadáson tartott a romániai magyar nyelvátlasszal összefüggő nyelvföldrajzi tanulmányt. A konferenciaelőadók sorába később a munkacsoport másik két állandó tagja, Hegedűs Andrea és Terbe Erika is felzárkózott (l. alább az irodalomjegyzéket).

Kutatási programunk sikerét, továbbfejlesztési lehetőségeit jelzi, hogy szorosan kapcsolódik több felsőoktatási kutatásfejlesztési témához, pl. a közelmúltban a „Dialektológiai adatbázis és elektronikus prezentációs rendszer” címűhöz, jelenleg pedig „A magyar nyelvváltozatok geolingvisztikai kutatása (A regionális nyelvi örökség gyűjtése, informatizálása és korpusznyelvészeti integrálása)” címűhöz. A projektek gazdája az ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke. Itt a fő cél olyan számítógépes nyelvjárási adatbázisok kereteinek kiépítése, amelyek nagy mennyiségű dialektológiai anyag korszerű tárolására, mozgatására, sokoldalú tudományos és oktatási célú felhasználására alkalmasak. Ennek fontos részét képezi (a különböző audiovizuális technikák mellett) a nyelvföldrajzi anyag térképi megjelenítése, így atlaszunk anyaga is (vö. Juhász – Radványi – Vékás: *Magyar Nyelv* 96. [2000]: 47–58). Ezzel összefüggésben folyamatban van a két nagyatlasz anyagának digitalizálása és a Vékás Domokos által kifejlesztett BihalBocs nevű számítógépes programmal való integrálása, feldolgozása. A tanszéken működő Geolingvisztikai Műhely munkáiról önálló honlap tájékoztat (l. geolingua.elte.hu).

Az atlasz megjelent kötetei nagy szerepet játszottak abban, hogy Juhász Dezső az egyetemi dialektológiai kézikönyvben (Kiss Jenő szerk., *Magyar dialektológia*. Bp., 2001.) megírhatta a magyar nyelvjárások új tipológiáját (A magyar nyelvjárások területi egységei: 262–316). Imre Samu ismert monográfiájában ugyanis (A mai magyar nyelvjárások rendszere. Bp., 1971.) hiányzik a romániai magyar nyelvterület jellemzése.

Az atlasz anyagára és tanulságaira építve több résztanulmány is íródott, pl.:

Juhász Dezső, A romániai magyar nyelvjárások atlasza névtudományi jelentőségéről: Névtani Értesítő 21. 1999: 395–400; uő., A történeti nyelvtan néhány kérdése a nyelvöldrajz szemszögéből. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei. I. Magyar és finnugor mondat-történet. Szerk. Büky László, Forgács Tamás. JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék, 1999. 81–91; uő., Szójelentéstan és nyelvöldrajz. In: Gecső Tamás szerk., Lexikális jelentés, aktuális jelentés. Bp., Tinta K., 2000. 131–141; uő., Einige Fragen der historischen Morphologie des Ungarischen aus der Sicht der Sprachgeographie: Acta Linguistica Hungarica 48. 2001: 429–453; uő., A jelentéstan mikrorendszerek térbeliségének kérdéséhez. In: Kontrasztív szemantikai kutatások. Szerk. Gecső Tamás. Bp., Tinta K., 2001. 169–181; uő., A magyar feltételes mód paradigmáinak történetéhez a nyelvöldrajz szemszögéből. A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei. II. Magyar és finnugor alaktan. Szerk. Büky László, Forgács Tamás. SZTE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2001. 67–92; uő., Die ungarische Dialektgeographie in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. In: Proceedings of the Third International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Ed. Stefan Warchol. Lublin, 2003. 287–294; uő., A romániai magyar nyelvjárások atlaszáról, különös tekintettel a csángókra. In: A magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatás helyzete Romániában. Szerk. Horváthné Kispéter Zsuzsanna. MNyTK. 218. sz. Bp., 2003. 41–46; uő., Egy fejezet a történeti jelentésföldrajzból. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet. 2002. október 16–17. Szerk. Büky László és Forgács Tamás. Szeged, 2003. 107–117; uő., Az északi csángók eredetéről „A romániai magyar nyelvjárások atlasza” tükrében. In: Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere. Szerk. P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit. Bp., 2004; uő., A romániai magyar nyelvátlasz mint a hagyományos kultúra és az erdélyi népnyelv enciklopédiája. In: Apáczai Csere János emlékezete. „Én gondolkodom, azért vagyok”. Válogatás 350 év Apáczai-irodalmából és a budapesti „*Ego cogito ergo sum*”-konferencia előadásai (2003. november 13.) Apáczai doktori értekezésének fordításával. Szerk. Kovács Sándor Iván. Magyar Irodalomtörténeti Társaság, 2004. 233–237; uő., Apáczai enciklopédiájának élőnyelvi, nyelvjárési gyökerei. In: Magyarul megszólaló tudomány. Apáczai Enciklopédiájának ösztönzése és példája a magyar tudományos nyelv és stílus megteremtésében. Szerk. Péntek János. Lucidus Kiadó, 2004. 57–66; uő., Csángó kutatás és nyelvöldrajz: egy kérdéskör tudománytörténetéhez. In: Nyelv és nyelvhasználat a moldvai csángók körében. Szerk. Kiss Jenő. MNyTK. 221. Bp., 2004. 136–166

Terbe Erika, *Örvény*. Szemantikai és szóföldrajzi vizsgálódás. In: Ember és nyelv. Tanulmánykötet Keszler Borbála tiszteletére. Szerk. Kugler Nóra és Lengyel Klára. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Bp., 1999. 314–321; uő., Adalék a nyelvátlaszok egyesített használatához. In: Köszöntő könyv Kiss Jenő 60. születésnapjára. Szerk. Hajdú Mihály, Keszler Borbála. ELTE – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2003. 490–495; uő., Szemantikai vizsgálat nyelvöldrajzi és történeti tanulságokkal. In: A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei III. Magyar és finnugor jelentéstörténet. 2002. október 16–17. Szerk. Büky László és Forgács Tamás. Szeged, 2003. 191–196;

Hegedűs Andrea, A nyelvjárások atlaszok egyesítésének lehetőségei. In: IV. Dialektológiai szimpozium. Szerk. Szabó Géza, Molnár Zoltán, Guttmann Milós. Szombathely, 2002. 120–127, uő., Az egyesített atlaszok jelentőségéről. In: Nyelvvesztés, nyelvjárásvesztés, nyelvcsere. Szerk. P. Lakatos Ilona, T. Károlyi Margit. Bp., 2004. 178–181.

Az atlaszunk anyaga több dialektológus és nyelvtörténész kutatót inspirált szinkrón és diakrón vizsgálatokra, illetve támaszkodtak az ott közölt adatokra. Néhány tanulmány ezek munkásságából: Katona Krisztina, A romániai magyar nyelvjárások atlasza *sovány (föld)* szó térkép-lapjának elemzése: Magyar Nyelvjárások 36. 1999: 31–46; Hegedűs Attila, Székelyudvarhely nyelvjárásának változása (XVI. század vége – XX. század közepe). In: Gréczi-Zsoldos Enikő –

Kovács Mária szerk., Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére. Miskolc, 2002. 60–64; Schultz Judit, Az ikes ragozás nyelvatlaszaink tükrében. In: Zsilinszky Éva, Érsok Nikoletta Ágnes, Slíz Mariann szerk., Félúton. Az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolájának konferenciája 2005. június 12. Bp., 2006. 114–118; Vargha Fruzsina Sára, Az állatok kicsinyeinek megnevezése a keleti magyar nyelvjárásokban. In: Görömbei András – Maticsák Sándor – Takács Miklós szerk., VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Az előadások összefoglalói. Debrecen, 2006. 340.

A romániai magyar nyelvatlasz előállításának során kidolgozott technika hasznos segítséget jelent a kisebb regionális atlaszok hasonló formában való megjelentetéséhez is. Ennek felhasználásával készült el a Szilágysági nyelvatlasz Hegedűs Attila irányításával (Bp., 2001.), a Sárköz menti nyelvatlasz Sajtó József munkájaként (Bp., 2004.) és Király Lajos Somogy–zalai nyelvatlasza (Bp., 2005.).

A kutatócsoport tagjainak az utolsó pályázati szakaszban (2005–2006) megjelent nyelvöldrajzi publikációi és elhangzott előadásai

► — **A romániai magyar nyelvjárások atlasza. X.** Az anyagot gyűjtötte és a kéziratot összeállította Murádin László. Szerkesztette és a kiadást előkészítő munkacsoportot irányította Juhász Dezső. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2006.

Juhász Dezső

— Die ungarische Onomatodialektologie: Ergebnisse, Tendenzen. In: Agris Timuska (ed.), Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Latvian Language Institute, University of Latvia, Riga, 2006. 260–266.

— Adalékok a történeti nyelvöldrajzhoz. In: Galgóczi László – Vass László szerk., A mondat kaland. Hetven tanulmány Békési Imre 70. születésnapjára. JGYF Kiadó, Szeged, 2006. 164–172..

— A többdimenziós adatbázisok mint nyelvészeti és hungarológiai források. In: Görömbei András – Maticsák Sándor – Takács Miklós szerk., VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Az előadások összefoglalói. Debrecen, 2006. 140.

— Merre tovább, magyar nyelvöldrajz? 14. Élőnyelvi Konferencia, Bük, 2006. október 9. (plenáris előadás)

Terbe Erika

— *Kényes*. Szemantikai vizsgálat nyelvöldrajzi tanulságokkal. In: Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Mariann, 101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére. Argumentum, Budapest, 2006. 215–224.

Hegedűs Andrea

— The Possibilities of the Uniting of the Atlases of Hungarian Regions. In: A. Timuska ed., Proceedings of the 4th International Congress of Dialectologists and Geolinguists. Latvian Language Institute, University of Latvia, Riga, 2006. 221–225.

Dátum: 2007. február

Juhász Dezső, témavezető